

BANU YILMAZ KOLANKAYA
İstanbul Karaim Cemaati

BANU YILMAZ KOLANKAYA 1976 yılında İstanbul'da doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun olduktan sonra, Marmara Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı'ndan yüksek lisans derecesini aldı. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Antropoloji Anabilim Dalı'nda doktorasını tamamladı. 2003-2019 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi'nde "Medeniyetler Tarihi" ve "Eski Anadolu Medeniyetleri" derslerini ve ayrıca İstanbul Teknik Üniversitesi, Yeditepe Üniversitesi, Kültür Üniversitesi ve Maltepe Üniversitesi'nde insanlık tarihi ve sosyal antropoloji konularında dersler verdi. Halen Londra'da yaşamakta olup, evli ve bir çocuk annesidir.

İletişim Yayınları 3194 • Araştırma-İnceleme Dizisi 534

ISBN-13: 978-975-05-3358-7

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDITÖR Ahmet İnsel

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Hasköy Karaim İbadethanesi'nde

20. yüzyıl başlarında bir nikâh töreni

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

BANU YILMAZ KOLANKAYA

İstanbul Karaim Cemaati

Tevrat'ın Kadim Takipçileri

Şekerpare'm Pera'ya...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
GİRİŞ	11
Karaim olgusuna dair.....	11
Bu çalışmaya dair.....	17
İKİNCİ BÖLÜM	
KARAİM TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ	27
Talmud karşıtı düşünce ve Karaim inancının ortaya çıkışı.....	28
Bizans döneminde Karailer.....	36
Hazar ülkesinde Karailer.....	39
<i>Firkowicz ve teorisi</i>	42
Osmanlı döneminde Karailer.....	46
Son yüzyılda ve Cumhuriyet döneminde Karailer.....	51
İKİNCİ BÖLÜM	
İSTANBUL KARAİM CEMAATİ:	
DİN, KİMLİK, KÜLTÜR VE GELENEK	55
Din antropolojisi bağlamında Karaim inancı.....	56
<i>Karaim inancında defin ritüeli,</i>	
<i>bir Karaim cenazesi ve izdüşümleri</i>	99

Kimlik	111
<i>Karay Türkü mü, Bizans Karaimi mi?</i>	112
<i>"Türk" ve "öteki vatandaş" statüsünde Karaim varoluşu</i>	126
<i>İstanbul Karaimi kimdir?</i>	141
<i>Kimlik ve dil</i>	159
Kültür ve gelenek	168
<i>İstanbul Karailerinde mutfak kültürü</i>	169
<i>İstanbul Karailerinde aile yapısı, evlilik ve akrabalık ilişkileri</i>	180
<i>İstanbul Karailerinde tören âdetleri</i>	188
Doğum ve ergenlik	189
Söz, nişan ve düğün	193
Cenaze	207
<i>İstanbul Karailerinde sözlü gelenekler</i>	210
GENEL DEĞERLENDİRME	215
<i>EK 1: KARAİM KÜLTÜRÜNE AIT ŞARKILAR, NİNNİLER, DUALAR</i>	225
KAYNAKÇA	233

ÖNSÖZ

Bu araştırma “İstanbul Karaim Cemaati Üzerine Antropolojik bir İnceleme” başlığı altında Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne (Sosyal Antropoloji Anabilim Dalı’na) sunulmuş bir doktora tezi olup 14 Şubat 2019 tarihinde savunuldu. Daha sonra kitap haline dönüştürüldü.

Medeniyetler beşiği İstanbul’da yaklaşık iki bin yıllık bir geçmişe sahip; hep çok az sayıda mensupla var olmuş böylesi bir kültür grubunun varlığı, kendilerinden ilk haberdar olduğum andan beri beni motive eden en itici güç oldu diyebilirim. Çalışmam hem bir ilk, hem de büyük ihtimalle son olacaktı. İstanbul Karailerini daha önce antropolojik açıdan ele alınmamış, deyim yerindeyse “fotoğrafi çekilerek” kayıt altına alınmaya çalışılmamıştı. Ve ne yazık ki, geride kalan az sayıda cemaat üyesinin de onayladığı üzere, topluluk “son demlerini yaşıyordu”. Bu sebeple çok heyecanlı ve bir o kadar da endişeliydim. Elimden gelenin en iyisini yapmalı, İstanbul Karailerini onlar hâlâ buradayken sesimi duyurabildiğimce anlatmalıydım. Bu amacı güderek başlamış olduğum, zorlu ama bir o kadar da keyifli geçen doktora tezi maratonum bu kitapla sona ererken; varlıkları, katkı ve destekleri ile çalışmama dokunmuş olan herkese minnettarım. Yaklaşık üç senelik bir süreye yayılan tez çalışmam

sırasında benden yardımlarını esirgemeyen, ne yapmak istediğimi anlayarak yanımda duran tez danışmanı hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Arif Acaloğlu'na teşekkür ediyorum. Kendisiyle beraber, çalışmanın ilk bölümünü konu hakkındaki kırk beş adet kaynağın; ansiklopedi, kitap, makale ve belgeselin analitik sunumuna ayırmıştık. Bu bölüme kitapta yer vermedim, ama söz konusu kaynakla ilgilenen okuyucular, teze başvurabilirler. Araştırma sürecinde hayat hikâyelerini benimle paylaşan bir avuç Karaim dostumun onayı ve desteği olmasaydı, bu kitap ortaya çıkamazdı, kendilerine minnetim sonsuz. Kitabın basım hazırlıkları sırasında vefat haberini aldığım; benimle görüşmeyi şevkle kabul eden ilk Karaim olarak bana cemaatinin kapılarını açan, aslında bu çalışmanın kilit kişisi diyebileceğim sevgili Ester Sinan, Esterciğim, sana ne kadar teşekkür etsem az. Huzur içinde uyu. Zengin kütüphanesinden, değerli fikirlerinden ve dostluğundan azami ölçüde faydalandığım yoldaşım Dr. Işıl Demirel hep yanımdaydı, çok şanslıyım. Metni titizlikle okuyup, yanlışlarımı işaret eden, öneri ve düzeltmeleriyle daha anlaşılır bir hale getiren editörüm Sayın Ahmet İnel'e kalpten teşekkür ediyorum. Ve bu zorlu süreçte zaman zaman ihmal ettiğim ailem, iyi ki varsınız...

BANU YILMAZ KOLANKAYA
Londra, 2022

GİRİŞ

Karaim olgusuna dair

Musevilik tarihinin en içe kapalı ve en kadim topluluklarından biri olan Karaim varoluşu, Talmudist/Rabbani Yahudiliği, yani din bilimcilerince geliştirilen Yahudiliği reddederek, sadece yazılı Tevrat'ı mevcudiyetinin temelini koyan bir inanç topluluğudur. Hz. Musa'nın takipçileri arasındaki bu ayrılık, Tevrat'ın tefsirinin kitaplaştırılması sonrası ortaya çıkmıştır. Tanrı kelamı olarak Musa Peygamber'e vahiy edildiğine inanılan kutsal kitap Tevrat'ın tefsiri üzerine devam eden çalışmalar önceleri sözlü bir halde gelecek kuşaklara aktarılmakta iken, bir süre sonra bu sözlü gelenek uygulamasından vazgeçilerek, Tevrat'ın tefsiri çalışmaları yazıya geçirilmiştir. Sözlü geleneğin yazıya geçirilmesi neticesinde ortaya çıkan *Talmud*, Yahudi dininin sözlü yasa kitabı haline gelmiştir. Bu noktada Musa'nın dine inanan İsrailoğulları arasında ortaya çıkan anlaşmazlık, Talmud'u reddeden Yahudi dinî inananlarının varlığından kaynaklanmaktadır.

Günümüz ana akım Yahudilik inanç sistemi, temel olarak yazılı ve sözlü Tevrat'a dayanmaktadır. Musa'ya gönderildiğine inandıkları kutsal kitapları Tevrat'ın yanı sıra; Yahudiler için

bir diğerkutsal kaynak, Musa'nın tüm öğretilerini ve yüzlerce yıllık sözlü geleneği içinde barındıran Talmud'dur. Ancak bahsettiğim bu geleneksel Yahudilik inancından farklı olarak Karaimlik, Yahudi inancının sözlü gelenek kısmını, yani din adamlarının yorumlamalarını reddederek, sadece Rab tarafından gönderildiğine inandıkları yazılı Tevrat'ı kabul etmiş ve "Eski Ahit'in bireysel ve bağımsız olarak, otoritelere bakılmadan okunup yorumlanması gerektiğine" (Karlsson, 2006: 47) inanmışlardır. Karailerin inançlarının temelini oluşturan zihniyeti, İstanbul Karailerinden Yakup Tanatar, "Tanrı kusursuzdur, insan kusurlu, Tevrat Tanrı'nın lafıdır ve kusursuzdur. Talmud ise bir yorumdur ve kusurludur. Bu yüzden Tevrat okunmalıdır. Yorum kabul edilemez," (Türkdoğan, 2009: 181) diyerek açıklıyor. Tam da burada Karaim kelimesinin anlamına değinmenin yerinde olacağını düşünüyorum. İbranice, Arapça ve Aramicede müşterek olarak *okumak* anlamına gelen *karâ* kökünden türetilmiş ve *okuyanlar* olarak Türkçeye çevirebileceğimiz *Karaim* kelimesi ve dolayısıyla bu mezhebin inananları sadece yazılı Tevrat'a inanarak bu kitabı okumakta, Talmud'u ise insan yapımı olarak görerek dikkate almamaktadır. Söz konusu mezhebi tanımlamak için kullanılan bir başka İbranice kelime öbeği de *Bene Mikra* yahut *Ba alei Mikra* olup, anlamı *Kutsal Kitabın Halkı* anlamına gelmektedir (Levi, 2016: 24). Özetle, sadece Tevrat'ın emir ve hükümlerini yerine getirmekle mükellef olduklarını savunan Karaim inancı takipçileri, Talmud'u kutsal kitapları olarak görmemekte, Talmud'da yer alan hüküm ve emirleri yerine getirmemekte ve Talmud'dan kaynaklanan dini ritüelleri de kabul etmemekte ve uygulamamaktadırlar. Hem Tevrat'a hem de Talmud'a inanarak her ikisinin içerdiği hükümleri yerine getirmenin gerekliliğini savunanlar Talmudist yahut Rabbani olarak adlandırılırken, yalnızca yazılı Tevrat'ı kutsal kitapları olarak kabul ederek onu okuyan inananlara ise Karaim adı verilmektedir. Bu durum yüzyıllar boyunca iki grup arasında husumete yol açmış, karşılıklı olarak birbirlerini din dışı sıfatıyla yaftalamışlar ve birbirlerine karşı ayrımcı bir tutum sergilemişlerdir.

Kalabalık bir nüfustan bahsedemsek de, bugün dünyanın çeşitli bölgelerinde Karaim toplulukları bulunmakta; Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Romanya, Polonya, Kırım, Ukrayna, Mısır, İsrail, Suriye, Türkiye gibi ülkelerde yaşamlarını sürdürmektedirler. Karaim kelimesi İbranicede “Karai”, “Karaim”, Arapçada “Karrai”, “Karraun”, Kuman Kıpçak Türkçesinde “Karay” ve “Karaylar” şeklinde tekil ve çoğul söyleniş biçimleriyle kullanılmakta; ayrıca pek çok ansiklopedi ve kaynak kitapta Karaite olarak geçmekteyse de (Kuzgun, 1993: 194), bu isimler dışında yine literatürde Karait, Karaytay ve Karay Türkleri olarak da farklı kullanımlara rastlanmaktadır.

Karaim toplulukları tarihleri boyunca Irak, Suriye, İsrail, Mısır, Türkiye, Kırım, Litvanya, Polonya, Fransa ve Amerika’da mevcudiyet göstermişlerdir. Dünyadaki Karaim nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Doğu Avrupa Karaim cemaatlerinin yani Polonya, Ukrayna ve Litvanya Karailerinin bu coğrafyalardaki geçmişleri Ortaçağ’a dek uzanmaktadır. 13. yüzyılda Bizans topraklarından Kırım’a göç eden birçok Karaim olmuş, 14. yüzyılda da bu Karailerden bir kısmı Litvanya Dükü Witold tarafından Trakai, Vilnius ve Haliç’e götürülmüştür (Tanınmış, 2004: 52). 14. yüzyılın sonlarına doğru Karaim toplulukları Kiev ve Lutsk şehirlerinde de yerleşmişlerdi (Shapira, 2003: 1-2). Bu çerçevede Doğu Avrupa’da bir Karaim varlığından söz edilmekte, birçok kaynak Polonya, Litvanya ve Ukrayna’daki Karaim varoluşunun ortak bir geçmişten, yani Kırım’dan geldiklerini kabul etmektedir.

Doğu Avrupa Karaim cemaat mensuplarının paylaştıkları en önemli ortak noktaları, en eski Türk dillerinden biri olan Karaim lisanıdır. Karaim dili yahut Karayca; hem Doğu Avrupa Karaim topluluklarında hem de Kırım’da konuşulan bir dil olup, ne yazık ki bugün bu dili konuşan insan sayısı hiç yok denecek kadar azdır. Litvanya, Polonya ve Ukrayna’da bu dili konuşabilen ve hatırlayan insan sayısı ancak onlu sayılarla ifade edilebildiğinden, Karaim dili UNESCO tarafından tehlikede olan diller arasına alınmıştır (Kaya, 2015: 90). Kızılov (2015), Polonya ve Litvanya Karailerinin Doğu Avrupa’da Ortaçağ’dan itiba-

ren kendilerine has etnografik bir kültür ve dinsel gelenek geliştirmiş olduklarını söylemektedir. Jankowski (2004) de, yine bu bağlamda, Litvanya, Polonya ve Kırım Karailerinin aynı kökenden gelmiş olsalar bile, yüzyıllar boyunca birbirlerinden ayrı olarak farklı coğrafyalarda yaşam sürmeleri sonucunda farklılaşmalarının kaçınılmazlığına vurgu yapmaktadır.

Kohler ve Harkavy (1906), Rabbani Yahudilik inancından kendini ayırarak bir mezhep olarak ortaya çıkan Karaim inancının ilk önce Mısır, Suriye, Filistin, Babil ve Pers ülkelerine yayılmasından, daha sonraki dönemlerde de İspanya, Bizans ve Doğu Avrupa'ya yapılan Karaim göçlerinden bahsetmektedir.

Politik ve dinî sebeplerden dolayı nüfus sayımı yaptırmak istemedikleri belirtilen İsrail'deki Karaim cemaatinin nüfusu 8.000 ila 25.000 arasında tahmin edilmekte olup; en kalabalık Karaim topluluğu olarak gösterilen İsrail Karaimliği'nin kökeninin, mezhep kurulduktan hemen sonraki zamanlarda Mısır'dan göç eden inananlara dayandığı belirtilmektedir.¹ Mezhebin kurulduğu 8. ve 9. yüzyıllardan itibaren, 20. yüzyılın ortalarına dek Mısır, özellikle Kahire'de büyük bir merkez statüsünde varlıklarını sürdürmüş olan Karaim toplulukları, Rabbani Yahudi cemaati ile yakın mesafedeki *Harat al-Yahud al-Qarain* adı verilen bölgede yaşıyorlardı (Hirshberg, 1989: 37). Ancak 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulması sonrasında Mısır Devlet Başkanı Nasır tarafından ülkeden kovularak Mısır'ı terk etmek zorunda kaldılar. Bu dönemde İsrail'e büyük çapta bir Karaim göçü gerçekleşti. İsrail'de, İbranicenin yanında, Arapçanın da yaygın bir şekilde konuşulmasından dolayı, Mısırlı Karaim göçmenler dil sorunu yaşamamış ancak Rabbani-Karaim çekişmesi güçlü bir şekilde kendini göstermiştir. Cemaat, Kahire'de sahip olduğu dinî merkez statüsünü de, ekonomik şartlardan ötürü farklı kentlere yerleşmek zorunda kalarak kaybetmiştir (Hirshberg, 1989: 40).

Amerika'daki Karaim varlığı da, 1948'de İsrail Devleti'nin kurulması sonrasına denk gelmektedir. Bugün Amerika'da ya-

1 "Karaites", *Encyclopedia of World Cultures*. Siteye 18 Nisan 2018 tarihinde www.encyclopedia.com adresinden ulaşıldı.

şayan Karaim cemaati mensupları, tarihte çok uzun bir süre boyunca çoğu Kahire'de yaşamış ve daha sonra Mısır'dan ayrılmak zorunda kalan Karailerin soyundan gelmektedir (Beinin, 1998: 185). 1948'den sonra Mısır'dan kovulmaları sonucu Karaim cemaati mensuplarından kimilerinin de göç etmek için seçtikleri ülke Amerika ve şehir de San Francisco olmuştur; böylelikle Amerika'da Karaim varoluşunun hikâyesi de başlamış oluyordu. Mısır'dan göç eden aileler, Yahudi yerleşim bölgelerini mesken edindiler. Beinin, o dönemde San Francisco'ya iki yüz Mısır Karaimi ailenin geldiğini söylemektedir (1998: 189). San Francisco'ya ikinci Karaim göç dalgası 1967-1970 yılları arasında olmuş; göçmenler ülkeye ilk geldikleri dönemde yaşadıkları ekonomik ve kültürel sıkıntılarının üstesinden geldikten sonra, 1982 yılında KJA (Karaites Jews of America) adını verdikleri aylık bültenler yayımlayarak cemaatten haberler veren, sosyal etkinlikler düzenleyen bir dernek kurabilmişlerdir (Hirshberg, 1989: 41). Kırım ve Doğu Avrupa Karaim cemaatlerinden farklı olarak, İsrail ve Mısır Karaim cemaatleri İbrani ve Arapça konuşmakta olup; Hirshberg (1989), Amerika'da yaşayan Mısır kökenli Karaim cemaati mensuplarının kendi aralarında iletişim kurmak için tercih ettikleri dilin de Arapça olduğunu söylemektedir.

Kırım'daki Karaim varoluşunun tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Literatürde Karaim inancının Kırım Yarımadası'na hangi tarihte geldiği hakkında tam bir fikir birliğine ulaşılamamakla birlikte, Kırım'a misyonerlik faaliyetleri amacıyla gelen Karaim topluluklarının varlığını MS 9. yüzyıl Hazar Hanlığı dönemine kadar götüren araştırmalar bulunmaktadır. Karaim misyonerlik faaliyeti sonucunda Hazar Hanı'nın hanlığı için Musevilik dinini seçtiği de bulgular arasındadır. Bundan sonra Kırım tarihinde Karaim varoluşu kendini göstermiş; Kırım Karaim Cemaati'nden Doğu Avrupa kentlerine Ortaçağ boyunca göçler olmuştur.

İstanbul'daki Yahudi varoluşu, kentte yüzyıllardır mevcudiyet gösteren bir olgudur. Bununla birlikte; 15. yüzyıl sonundan itibaren, İspanya'dan kovularak Osmanlı İmparatorluğu'na sı-